

معیارهای اخلاقی دروازه‌بانی انتشار خبر از دیدگاه اسلام

محمد حاجی اسماعیلی*
سید حسن اسلامی**

چکیده

آنچه تحت عنوان خبر از رسانه ها منتشر می شود در اصل حاصل انتخاب‌ها و تصمیم‌گیری‌های صاحبان رسانه است. این گزینش یا همان دروازه‌بانی در فرایند تبدیل رویداد به خبر اتفاق می‌افتد و این دبیران و سردبیران رسانه‌ها هستند که تصمیم می‌گیرند خبر پنهان بماند و یا منتشر شود و نحوه انتشار چگونه باشد. در این مقاله سعی شده بعضی از اصول و معیارهای اخلاقی این گزینش و انتخاب از متون دینی (قرآن و حدیث) مصدق‌بایی و تدوین شود تا با رعایت آن توسط متصدیان، اخبار بر طبق موازین صحیح اخلاقی باشد. در این نوشته سعی شده مشخصاً به این سؤال پاسخ داده شود که چه کسی و با چه ویژگی‌های اخلاقی می‌تواند عهده‌دار مسئولیت دروازه‌بانی و تصمیم در مورد انتشار یا عدم انتشار خبر در رسانه‌های اسلامی باشد و بعد از تصدی چه اصول اخلاقی را باید رعایت کند؟

واژگان کلیدی

اخلاق رسانه، اخلاق خبر، دروازه‌بانی اخبار، معیارهای اخلاقی رسانه، خبر در اسلام، انتشار اخبار.

hajiesmaili@chmail.ir
eslami@urd.ac.ir
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۹/۲۵

*. داشجویی دکتری اخلاق اسلامی دانشگاه معارف اسلامی.
**. دانشگاه دین و مذاهب.
تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۴/۱۰

طرح مسئله

امروزه آگاهی از اخبار به یکی از نیازهای ضروری بشر تبدیل شده که گریزی از آن ندارد. اخباری که از طریق رسانه‌ها به ما می‌رسد و یا حتی نمی‌رسد، تصویر ذهنی و آگاهی‌های ما را از جهان پیرامون شکل می‌دهد. اخبار و رویدادها تا به ما برسند از صافی‌هایی عبور می‌کنند. مسکوت گذاشتن بعضی اخبار، گفتن بخشی از واقعیت‌ها یا تحریف آن، بزرگ و کوچک کردن رویدادها، انتخاب زمان و نحوه تنظیم، آرایش مطالب و یا حتی شیوه ارائه آن پیام، موجب فل و انفعالات گوناگونی در خبر می‌شود.

حتی اگر فرض را بر حسن نیت و بی‌طرفی کامل رسانه بگذاریم، تردیدی نیست که بین خبر اتفاق افتاده و خبر گزارش شده تفاوت و فاصله هرچند کم وجود دارد. که البته بخشی از آن می‌تواند ناشی از عناصری باشد که طبیعت کار خبررسانی است.

مواردی چون سانسور، خودسانسوری، منافع ملی و اقتضایات امنیتی و نیز محدودیت‌های زمان، محدودیت‌های فرصت تصمیم‌گیری تکنیک‌های خاص خبری، عوامل سیاسی، اقتصادی و... همه‌وهمه از عواملی هستند که بر خبررسانی رسانه تأثیر می‌گذارند. (علوی بروجردی، ۱۳۷۲: ۱۹)

یکی از مراحل مهم در فاصله بین رویداد تا تبدیل شدن به خبر مرحله دروازه‌بانی خبر است. مرحله‌ای که در آن صاحبان رسانه‌ها یا همان دروازه‌بانان^۱ خبر، از بین هزاران رویداد دست به انتخاب می‌زنند که کدام رویداد و چگونه تحت عنوان خبر انتشار یابد. واقعیت انکارناپذیر این است که عملکرد این افراد و تصمیم‌های آنها در فرایند انتقال خبر از منبع به مقصد، اطلاعات و آگاهی هزاران و حتی میلیون‌ها نفر را در هر روز و هر ساعت شکل می‌دهد.

از آنجایی که هر کجا گزینش و انتخاب است نوعی داوری صورت می‌گیرد، و مسلمًا در هر داوری وجود معیار ضروری است، بنابراین معیارهای اخلاق اسلامی در اخباری که از رسانه انتشار می‌گردد باید کاملاً رعایت شود.

برای رسیدن به این هدف دو جهت کلی در مرحله دروازه‌بانی خبر باید رعایت شود: جهت اول نسبت به صاحبان رسانه و تصمیم‌گیران است که داشتن چه ویژگی‌های اخلاقی برای آنها ضروری است تا شایستگی اخلاقی این حرفه و قرار گرفتن در این جایگاه را داشته باشند و جهت دوم اصول اخلاقی است که باید منظر و معیار عمل آنها قرار گیرد.

تبیین اصول اخلاق رسانه‌ای مرتبط با این فرایند و مصدق‌یابی و تدوین این معیارها از متون ارزشمند دینی و اخلاقی هدفی است که در این پژوهش به دنبال آن هستیم.

دوازه‌بانی خبر

دوازه^۲ در وسائل ارتباط جمعی، محل عبور جریان اطلاعات و اخبار است. و دروازه‌بانی، فراگرد کنترل جریان و گردش اطلاعات در سیستم‌های گوناگون اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است. (عباسی، ۱۳۸۸: ۱۲۳)

انسان از هنگامی که نخستین شکل‌های ارتباطی ناقص را در قرن‌ها پیش ایجاد کرد، بلاfacile به کنترل آن همت گماشت. بنابراین به‌نظر می‌رسد که مفهوم دروازه‌بانی،^۳ مفهومی کاملاً تاریخی و کهن است و قرار گرفتن آن در کانون توجهات ارتباطی امروز، بیشتر از جنبه نظری شدن آن است. (شکرخواه، ۱۳۸۰: ۳۱)

اولین فردی که این مقوله را تدوین کرد و وجه علمی به آن داد کورت لوین روان‌شناس بود. مناطق دروازه ابتدا توسط او شناسایی شدند. او در مقاله‌ای تحت عنوان «مجاری زندگی گروهی» به بررسی تصمیم‌های خانم‌های خانه‌دار درمورد خرید مواد غذایی پرداخت و آن را با جریان خبر در وسائل ارتباط جمعی مقایسه کرد. (همو، ۱۳۸۱: ۶۰)

به‌هرصورت مفهوم دروازه‌بانی در همه رسانه‌های ارتباط جمعی، همه شکل‌های کنترل اطلاعات را دربرمی‌گیرند و شامل همه مواردی می‌شوند که بهنحوی از انحصار به تصمیم‌گیری ویژه درمورد خبر بازمی‌گردد که بخشی از آن در مرحله جمع‌آوری اطلاعات و تبدیل آن توسط خبرنگار صورت می‌گیرد. به این شکل که او تصمیم می‌گیرد کدام رویداد را چگونه گزارش کند و یا نکند. این مرحله دروازه‌بانی در مرحله تولید خبر است که تحت عنوان اخلاق خبرنگاری مورد بحث

1. Gate Keeper.
2. Gate.
3. Gatekeeping.

قرار می‌گیرد.^۱ در مرحله انتشار، اینکه آیا خبر تولیدشده انتشار یابد یا نه و در صورت تصمیم به انتشار به چه صورتی انجام شود وظیفه صاحبان و سردبیران رسانه‌هاست که در این مقاله به معيارهای اخلاقی آن پرداخته شده است.

خبر در اسلام

موضوع خبر از جمله موضوعاتی است که در دین اسلام و منابع اسلامی مطرح شده است. خبر، خبردهنده، نحوه خبردهی و بایدونایدهای خبرسازی موضوعاتی هستند که در قرآن و روایات وجود دارد.

در قرآن واژه خبر به صورت مستقیم به کار نرفته است اما واژه «نبأ» ۱۴ بار و واژه «حدیث» به معنای خبر نیز ۲۴ بار در قرآن به کار رفته است. به گفته راغب نبا به معنای خبری است که فایده و سود بزرگی دارد و از آن خبر، علم و دانش حاصل می‌شود. (راغب، ۱۴۱۲: ۷۸۸) نظری آیه شریفه «قل هو نبا عظیم» (ص / ۶۸) نبی هم از نبا گرفته شده و پیامبران الهی را از آن جهت نبی گفته‌اند چون برای مردم از جانب خداوند خبرهایی را آوردند. (حسینی زبیدی، ۱: ۱۲۰۵ / ۲۵۵)

در روایات ائمه هم موضوع خبر به صورت گسترده مطرح شده، اگرچه قرایت معنای لغوی و اصطلاحی حدیث و خبر، هم جای دقت دارد و همان طور که حدیث به معنای جدید (تاژه) است (فراهیدی، ۱۴۰۹: ۳: ۱۷۷) خبر (news) هم همان معنای تازگی و نوبی را دارد. از طرفی علماء و محدثان اسلامی گزارشی را خبر می‌دانند که حسی باشد و نه حدسی یعنی مخبر پس از دیدن و یا شنیدن حادثه یا حدیث آن را به همان نحو نقل کند و استبطاطه‌های شخصی را دخالت ندهد. (فتحعلی، ۹: ۳۷۵)

ارائه اطلاعات و اخبار جامعه یکی از وظایف مهم امام جمعه است که در روایت امام رضا^ع با عبارت «خبرهم» به آن اشاره شده است. حضرت می‌فرماید: «وَيُخْبِرُهُمْ بِمَا يَرِدُ عَلَيْهِمْ مِنَ الْآخَارِ أَلَّا تَفْتَأِلُوا إِلَيْهِمْ فَإِنَّمَا يَرِدُ عَلَيْهِمْ مِنَ الْآخَارِ مَا تَرَكُوكُمْ وَمَا تَرَكُوكُمْ إِلَيْهِمْ فَلَا يَرِدُ عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ». (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۷ / ۳۴۴)

از آنچه گفته شد می‌توان نتیجه گرفت همان طور که پیامبران الهی اخبار واقعی را با هدف هدایت بشر به سمت سعادت به اطلاع مردم می‌رسانند و می‌توان ادعا کرد اولین خبرنگاران، پیامبران الهی هستند و این افتخار بسیار بزرگی برای خبرنگاران و متصدیان خبر است که دنباله رو شغل انبیا هستند (سلطانی، ۱۳۹۱: ۱۱۸) هدف اصلی رسانه‌ها در جامعه اسلامی باید ایفای نقش هدایت‌گری باشد به‌گونه‌ای که با انتشار اخباری که منفعت و ضرر جامعه در آن است این هدف ارزشمند را دنبال کنند.

ضرورت دروازه‌بانی خبر در اسلام

دقت و نظارت بر خبر، قبل از پخش و انتشار آن، در آیات و روایات اسلامی بسیار تأکید شده است: خداوند متعال در قرآن کریم در آیه معروف نبأ که درباره پذیرش خبر است، صریحاً دستور به تحقیق و تفحص در مورد اخبار داده و می‌فرماید: «إِنْ جَاءَ كُمْ فَاسِقٌ بَنِيَّةٌ فَتَبَيَّنُوا». (حجرات / ۶)

امیر المؤمنین^ع هم در روایتی، صریحاً به بررسی و دقت در خبر قبل از پخش آن سفارش می‌کنند و می‌فرمایند: اعْلَمُوا الْخَبَرَ إِذَا سَعَثْمَوْهُ عَقْلَ رَعَايَةً لَا عَقْلَ رَوَايَةً. (شريف الرضي، ۱۴۱۴: ۴۸۵)
هنگامی که خبری را می‌شنوید، به دقت و تحقیق در آن تعقل کنید و نه تعقلی که صرفاً انتقال و روایت آن خبر را دنبال می‌کند.

ویژگی‌های اخلاقی دروازه‌بانان خبر

همان طور که روشن است تشخیص اینکه چه خبری باید پخش شود و چه خبری نباید پخش شود، بسیار حساس و گاه پیچیده است. اینکه چه افرادی با چه معيارهایی می‌توانند اخباری را اجازه پخش دهند یا ندهند - به‌طوری که هم اعمال نظرهای شخصی و سلیقه‌ای پیش نیاید و هم تبعات منفی پخش اخبار مضر را نداشته باشد - برای همین لازم است ویژگی‌های اخلاقی و معيارهای آنان از منابع اسلامی بدست آید.

۱. ر.ک: محمد حاجی اسماعیلی، «مقاله معيارهای اخلاق اسلامی در خبرنگاری»، معرفت اخلاقی، شماره ۱۶، ص .۵۹

خداؤند متعال در یکی از آیات قرآن شرایط و نحوه تشخیص اخبار را بیان فرموده:

وَإِذَا جَاءَكُمْ أَمْرٌ مَّنِ الْأَمْنِ أَوِ الْحَوْقَنِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدَدُوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولَئِكَ الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعِلْمَهُ الَّذِينَ يَسْتَبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةً لَا يَتَّبِعُونَ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا. (نساء / ۸۳)

زمانی که خبری حاکی از اینمی و یا ترس خطر حمله دشمنان می‌رسید آن را منتشر می‌کنند. در حالی که اگر پیش از انتشار، آن را به اطلاع رسول و کارداران خویش برسانند، آنان که قدرت استنباط دارند، حقیقت مطلب را فهمیده، به ایشان می‌گویند و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود، جز مواردی انگشت‌شمار، هر لحظه شیطان را پیروی می‌کردید. (طباطبایی، ۱۳۷۴ / ۵ - ۲۵)

از این آیه شریفه چند نکته بسیار مهم برداشت می‌شود که کاملاً بر نحوه انتشار خبر تطبیق می‌کند: اولاً: خداوند از اینکه خبر بدون کارشناسی پخش شود شود فرموده و نوعی مذمت و سرزنشی از آنان که این اشاعه را می‌دهند، شده است. (همان: ۲۸) از این قسمت ضرورت دروازه‌بانی خبر برداشت می‌شود که هر خبری نباید بلافصله به صرف شنیدن یا دریافت و اطلاع پخش گردد.

ثانیاً: خداوند می‌فرماید خبرها را باید قبل از انتشار به اطلاع پیامبر و صحابان امر برسانند و در ادامه بعد از اینکه فرمود: «رَدُّهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولَئِكَ الْأَمْرِ مِنْهُمْ» چراً دستور ارجاع خبر به ایشان را با کلمه «یَسْتَبِطُونَهُ» بیان می‌کند، چراکه آنان قدرت استنباط دارند. بنابراین می‌توان برداشت کرد که پیامبر و صحابان امر، به علت ویژگی والا خود و اینکه دائمآً عملشان بر طبق فرامین و دستورات الهی است اخبار را بررسی می‌کنند و حقیقت آن را درک نموده و به مردم می‌گویند. این کار باعث حفظ جامعه از خطر گمراهی است زیرا خداوند در ذیل آیه شریفه فرمود: «وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ» دلالت دارد بر اینکه مؤمنین از ناجیه این اشاعه - بدون ارجاع به پیامبر و اولی الامر - در خطر گمراهی قرار داشته‌اند.

جالب اینجاست که مفسر بزرگ علامه طباطبایی اخباری که در اینجا خداوند متعال از انتشار آنها نهی فرمود را این‌طور تفسیر می‌کند:

روشن می‌شود که منظور از امر - چیزی که راجع به خوف و امن به آنان می‌رسد و آن خبر را اشاعه می‌دهند - ارجافی است که بهوسیله کفار و ایادی آنها برای ایجاد نفاق و خلاف در بین مؤمنین ساخته و پرداخته می‌شد و مؤمنین ضعیف‌الایمان آن را منتشر می‌کردند و فکر نمی‌کردند که انتشار این خبر باعث سستی عزیمت مسلمانان می‌شود، چیزی که هست خدای تعالی آنان را از این عمل که پیروی شیطان‌هایی است که آورنده این اخبار هستند، حفظ فرمود و نگذاشت آن صحنه‌سازان، مؤمنین را به خواری و ذلت بکشانند. (همان: ۲۹)

پس معلوم می‌شود که خداوند اراده فرموده برای حفظ و سلامت جامعه و نیز عدم پیروی از شیطان، اخبار ابتدا به پیامبر و اولی الامر برای نظارت صحیح، ارائه شود تا اخبار مخرب پخش نشود و از انتشار آنها جلوگیری شود. طبق این آیه شریفه و ازانجایی که هر خبری ممکن است از جهاتی نافع و از جهاتی مضر باشد. در رسانه‌های جمعی باید افرادی امر دروازه‌بانی خبر را به عهده بگیرند که اولاً متعهد و مومن و از صفت عدالت برخوردار باشند و ثانیاً دارای تخصص قدرت استنباط باشند تا با بصیرت و تیزبینی و سنجش دقیق بتوانند با استفاده از اصول و معیارهای دینی و اخلاقی، اخباری را از رسانه منتشر کنند که مفید باشد و تبعات منفی انتشار اخبار مضر را نداشته باشد. درنتیجه رسانه‌ها نقش هدایتگری و جلوگیری از گمراهی و تبعیت از شیطان را به خوبی ایفا خواهند.

اصول اخلاقی دروازه‌بانی خبر

دوازه‌بان خبر با داشتن ویژگی تعهد و تخصص زمینه رعایت اخلاق حرفه‌ای را داراست ولی داشتن ویژگی بدون شناخت و عمل به اصول و معیارهای اخلاقی دروازه‌بانی خبر کافی نیست. این اصول اخلاقی بر مبنای هدایت‌گری به عنوان رسالت اساسی رسانه اسلامی مدنظر قرار گرفته و قواعد و دستورالعمل کلی خواهد بود که زیربنای رفتار اخلاقی در انتشار اخبار است و هر کدام از این اصول مجموعه‌ای از صفات

اخلاقی را به همراه خواهد دارد که هم می‌تواند شیوه عملکرد اخلاقی رسانه‌های خبری در انتشار اخبار را روشن سازد و هم در مواجهه با تعارضات اخلاقی دروازه‌بانی خبر راه‌گشای آنان باشد.
در اینجا به شش اصل از اصول اخلاق اسلامی اشاره می‌کنیم:

۱. اصل توحید و جهان بینی الهی

اصل توحید در نظام ارتباطی و اطلاع‌رسانی اسلام، اساسی‌ترین پایه هنجاری رسانه‌ها را تشکیل می‌دهد. از طرفی چگونگی نگاه هر انسان به عالم هستی و به عبارت دیگر جهان بینی‌اش، تأثیر بسزایی در زندگی افراد دارد. انسان مسلمان با جهان بینی توحیدی، عالم هستی را از آن خداوند دانسته و جایگاه خود را در نظام خلق‌الله خواهد شناخت، این مهم‌ترین عامل برای رعایت اخلاق در همه شئون زندگی فردی و اجتماعی است. متصدی خبر در رسانه، اگر جایگاه خویش را به طور صحیح بشناسد؛ اولًاً از این جهت که آفریده و مخلوق خداوند است، خود را عبد خدا دانسته و حاکمیت و قیومیت را از آن او بداند.
ثانیاً در جایگاه اجتماعی که به عنوان گرینشگر خبر قرار گرفت ارزش و حساسیت حرفه خویش را درک می‌کند و این درک صحیح در رعایت تعهدات اخلاقی، بالاترین ضمانت اجرایی را برای شخص فراهم می‌سازد. چراکه اسلام زمینه اصلی آراستگی به اخلاق‌الله را در احترام به فطرت پاک انسانی و احساس عزت و کرامت نفس می‌داند. به تعبیر استاد مطهری: «در اخلاق اسلامی، محور و آن چیزی که حجم اخلاقی به دور آن می‌گردد، آن نقطه از روح انسانی که اسلام روی آن دست گذاشت، کرامت و عزت نفس است». (مطهری، ۱۳۸۷: ۲۲ / ۵۶۰) درواقع، همین احساس ارزشمندی و ولایی است که انسان را از غلtíden به وادی شهوت‌ها و پستی‌ها بازمی‌دارد و او را به کسب نیکی‌ها و پاکی‌ها تشویق می‌کند. (مکتبی، ۱۳۸۴: ۶۴) به تعبیر حضرت علیؑ که می‌فرمایند: «مَنْ كَرِمْتُ عَلَيْهِ تَفْسِيْهَاتَ عَلَيْهِ شَهْوَةً؟ كَسِيْرَهُ نَفْسِيْشُ در نظرش کریم و عزیز باشد، آن را با ناپاکی‌ها و آلودگی‌ها خوار و حقیر نمی‌کند». (شرف رضی، ۱۴۱۴: ۵۵۵)

از اینجاست که تفاوت بین دست‌اندرکاران رسانه مسلمان با دیگران روشن می‌گردد. مسلمان هیچ‌گاه مانند یک ارتباطگر سکولار غربی خود را فارغ از همچیز به جز خبر نمی‌بیند. بلکه او خبر و خبررسانی را نیز در سایه تلاش برای کسب رضایت و تحقق خواست خداوند پی می‌گیرد. (جلی، ۱۳۸۳: ۱۱۰)

از طرف دیگر متصدیان انتشار اخبار و صحابان رسانه‌ها، با شناخت جایگاه خود در نظام هستی، متوجه مسئولیت خویش خواهند شد چراکه خداوند متعال در مقابل موقعیت‌ها و قabilت‌هایی که به انسان می‌دهد او را نسبت به نعمت‌ها و استعدادهایش مسئول می‌داند. البته این مسئولیت، برای همه افراد، به نسبت نعمت‌ها و استعدادهای شان وجود دارد. همان‌طور که پیامبر اسلام می‌فرمایند: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعْيِتِهِ». (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۸ / ۷۷) ولی مسئولیت رسانه‌ها و انتشار اخبار، اختصاصات ویژه خود را دارد، پذیرش مسئولیت اجتماعی اصلی مهم، در اخلاق رسانه و خبرنگاری است و در اخلاق اسلامی هم به عنوان یک تکلیف و مسئولیت دینی متوجه دست‌اندرکاران اطلاع‌رسانی است، چراکه امام کاظم ع ارائه مطالب سودمند برای دنیا و آخرت به مؤمنین را از مهم‌ترین حقوق آنان دانسته و می‌فرماید: «أَنَّ مَنْ أَوْجَبَ حَقَّ أَخْيَكَ أَنْ لَا تَكُنْ شَيْئًا يَنْتَعِهُ لَا مِنْ دُنْيَا وَ لَا مِنْ أَخْرَى»، (همان: ۲ / ۷۵) و در نتیجه ادای این تکلیف بدون عی از اعمال صالح و موجب تقرب به خداوند است.

۲. اصل تقوا

در نظام ارتباطی اسلامی، اصل تقوا ملاک اصلی و ارزش حاکم بر روابط انسانی بوده و بیانگر یک نظام هنجاری ارتباطی است. در معنای تقوا گفته شده از ماده «وقی» و به معنای حفظ و صیانت و نگهداری است (راغب، ۱۴۱۲: ۸۸۱) تقوا در فرهنگ قرآنی، همان توانایی فردی، معنوی و اخلاقی برای رسیدن به سعادت است و شخص را از گناه مصون می‌دارد. بدین‌معنا که فرد مواظب است عملی که انجام می‌دهد منطبق بر معياری باشد که خداوند متعال برای او در نظر گرفته و مراقب است از آن خارج نشود.

در مسئله خبررسانی هم متصدیان خبررسانی باید بکوشند از مدار تقوا خارج نشوند چراکه تقوا انسان را از گرفتاری و لغزش در فعالیت‌های ارتباطی و خبری حفظ می‌کند و تنها در سایه تقوا است که همه‌گونه خیر از طریق رسانه‌ها در جامعه منتشر می‌شود و می‌توان به خداوند نزدیک شد. به بیان دیگر تقوا در امر اطلاع‌رسانی بهمثابه توشهای برای آخرت اهل رسانه و

خبررسانان است و آنها را از آلودگی‌های مختلف نجات می‌دهد آلودگی‌هایی که بیشتر رسانه‌های رقیب به آنها مبتلا شده‌اند. ذیل عنوان تقوای در مسئله خبررسانی و گزینش اخبار معیارهای اخلاقی وجود دارد که لازمه رعایت تقوای شناخت و عمل به آنهاست که به صورت مختصر به آنها اشاره می‌کنیم:

(الف) صداقت و پرهیز از دروغ: یکی از بارزترین و وظیفه رسانه‌های خبری این است که با اطلاعات دقیق و جامعی که گزارش می‌کند، تصویر درستی از واقعیت را برای مردم فراهم سازند. (شکرخواه، ۱۳۸۱: ۸۱) برای همین وظیفه دروازه‌بانان خبر و صاحبان رسانه این است که همانند یک صافی و فیلتر، دروغ‌ها را نگه داشته و حقایق را انتقال دهند. (قانع، ۱۳۸۳: ۱۴۵) چنانچه امیر مؤمنان می‌فرماید: «هرچه شنیدی برای مردم نگو و إلا دروغ‌گو خواهی بود و هرچه مردم به تو گفتند، رد نکن و إلا نادان خواهی بود». (شريف رضي، ۱۴۱۴: ۴۵۹)

(ب) امانت‌داری: رسانه به عنوان واسطه بین مردم و واقعیت‌ها و رویدادها بایستی آینه وفادار رخدادهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و... باشد. دست‌اندرکاران رسانه، در حقیقت امانت‌دار مردم در دستیابی به اطلاعات هستند و باید با - حفظ و صیانت از خبر - این امانت را به خوبی ادا کنند. (جلی، ۱۳۸۳: ۱۱۸)

حفظ و صیانت خبر، یکی از امعیارهای اخلاقی خبررسانی است صیانت خبر یعنی اولاً هیچ‌گونه دخل و تصرفی در آن صورت نگیرد؛ ثانیاً این امانتی که در دستان خبرنگار است به اهلش سپرده شود قرآن کریم صریحاً به این امر دستور می‌دهد: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤْتُوا الْأَمَانَاتِ إِلَيْ أَهْلِهَا» (نساء / ۵۸) و در آیه‌ای دیگر از خیانت در امانت نهی می‌نماید. (ائفال / ۲۷) از دیدگاه اسلام، امانت به اشیاء خاصی که شخص نزد دیگری به امانت می‌گذارد، اختصاص ندارد؛ بلکه هرچیزی که در اختیار انسان قرار می‌گیرد امانت است و انسان وظیفه دارد از آن مراقبت کند. خبر و اطلاعات هم نوعی علم و آگاهی است که نزد خبرنگار و رسانه امانت می‌باشد و باید از آن مراقبت کرد. در روایات مصصومین خیانت در علم بالاتر از خیانت در اموال معرفی شده پیامبر اکرم می‌فرماید: «فَإِنْ خَيَانَةً أَحَدِكُمْ فِي عِلْمٍ أَشَدُّ مِنْ خَيَانَةِ فِي مَالِهِ». (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۸) از آنجاکه یکی از لوازم اصلی پیامرسانی صحیح، امانت‌دار بودن پیامرسان است. جبرائیل، ملک مقرب خدا که واسطه وحی و پیام الهی است، متصف به صفت امین است. پیامبر اسلام همچنین، حتی قبل از اینکه به پیامبری مبعوث شوند به محمد امین شهرت داشتند.

ج: عدم افشاء اسرار: یکی از لوازم تقوای رعایت حریم خصوصی است. تقوای رسانه‌ای به هیچ‌عنوان اجازه تجسس و تجاوز به حریم خصوصی را نمی‌دهد و اخباری که به این واسطه به دست آمده باشد اگر تحت عنوان سر قرار گیرد و حاوی اسرار باشد انتشار آنها نادرست است. چه اسرار شخصی افراد باشد و چه اسرار نظام اسلامی است که افشاء آن سبب سوءاستفاده دشمنان، و به خطر افتادن امنیت ملی شود.

سیر در لغت به معنای امر پوشیده و نهان و چیزی است که انسان مخفی و کتمان می‌کند. به این بیان هم در اشیا به کار می‌رود و هم در مفاهیم و مطالب. (قرشی بنایی، ۱۴۱۲: ۲۵۳) واژه افشاء نیز به معنای انتشار و پخش کردن و اظهار است. (فیومی، ۱۴۱۴: ۴۷۳) افشاء اسرار در آموزه‌های دینی جز گناهان بزرگ ذکر شده است. از جمله عبدالله ابن سنان می‌گوید از حضرت صادق پرسیدم: «عورت مؤمن بر مؤمن حرام است؟ فرمودند: بلی، گفتم منظور دو عضو جنسی او است؟ فرمودند: نه این چنین نیست که تو گمان کردی، بلکه منظور این است که بر او عیب جویی کنی و یا آنچه را می‌دانی به جهت نقص او بر ملاسازی». (کلینی، ۱۴۲۹: ۳۵۹)

در روایتی امام رضا قاتل و افشاکننده اسرار را یکی دانسته و می‌فرمایند: «...أَنَّ الْمُذْبِحَ وَالْقَاتِلَ شَرِيكَانَ»، (علی بن موسی الرضا، ۱۴۰۶: ۳۳۸) در روایت دیگر امام صادق افشاء سیر را سقوط به ورطه هلاکت و منجر به پیامدها و عواقب خطروناک برای جامعه دانسته و می‌فرمایند: «افشاء السر سقوط». (حرانی، ۱۳۶۳: ۳۱۵)

د: عدم اشاعه فحشا: خبرهایی که به جزئیات عملکردهای غیراخلاقی انسان‌ها می‌پردازند و در برداردنده رویدادی ضداخلاقی باشد، چنین خبرهایی که جنبه منفی ماهیت انسانی را تحریک می‌کند و بهنحوی فرهنگ و اخلاق جامعه را از نظر اخلاقی دچار آسیب می‌سازد و به طور کلی مواردی که مصدق اشاعه فحشا قرار گیرند پخش آنها از نظر اخلاقی ممنوع و در اسلام به شدت از آن نهی شده است.

خداآوند در قرآن به کسانی که فحشا را در جامعه گسترش می‌دهند و از آن ابراز رضایت می‌کنند و عذاب دنیا و آخرتی داده و می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ يُجْهِنُونَ أَنْ تُشَيَّعَ الْفَاجِحَةُ فِي الَّذِينَ آتَمُوا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ». (نور / ۱۹)

بنابراین رسانه‌هایی که از اصول اخلاقی و معیارهای اعتبارآور پیروی می‌کنند هرگز در پوشش خبری مقولاتی همچون طلاق و جنایت به ذکر جزئیات آن هم با شیوه‌ای پرجاذبه نمی‌پردازند و به طور کلی پرداختن به خبرهای خشونت‌آمیز و جنسی، رسوبی‌ها و انتشار اسرار افراد را در دستور کار خود قرار نمی‌دهند. (شکرخواه، ۱۳۸۱: ۵۳) البته نکته بسیار مهمی که نباید مغفل شود عترت‌آموزی این وقایع و رویدادها برای بقیه افراد جامعه است و به نظر آنچه صورت این خبرها را نمایان می‌سازد بماند بعد عترت‌آموزی این وقایع و رویدادها برای بقیه افراد جامعه است و به نظر آنچه صورت این خبرها را نمایان می‌سازد بینش حاکم در عرضه خبر است اگر بینش صحیح و اصل تقوا در رسانه حاکم باشد مز بین اشاعه فحشا و بیان وقایع ناشایست و خشونت‌بار افراد به جهت عترت‌آموزی روشن می‌شود برای حل این مسئله الگوی قرآنی بسیار راه‌گشاست.

قرآن کریم در موارد بسیاری از حوادث و رویدادهای مختلف و احوال امتهای گوناگون خبر می‌دهد. ولیکن در بازگویی اخبار و گزارش‌های قرآنی از کارهای ناشایست افراد و امتهای گذشته، انسان هیچ‌گاه دچار برخی و سوشه‌ها نمی‌شود. آیات فراوانی در قرآن کریم در مورد کفر، عصیان، دزدی و ربا، تجاوز، و نظیر آنها و سرنوشت کسانی که به چینن کارهایی دست‌زده یا دست می‌زنند وجود دارد. اما نکته بسیار مهم این است که شیوه قرآن هیچ‌گاه باز کردن مسئله و تشریح جزئیات آن نیست چراکه بیان جزئیات، قبیح آن را کم می‌کند و زمینه و سوشه و اشاعه آن را افزایش می‌دهد. هیچ‌گاه قرآن در برخورد با کار نادرستی مثل عمل زشت قوم لوط، وارد جزئیات و ذکر مصاديق نمی‌شود و حتی غیرمستقیم هم دل‌های پاک و مصفا را به تشویش نمی‌کشاند و فقط آن مقدار که لازم است تا قبیح و زشتی یک عمل را گوشزد کند از آن یاد می‌کند. اما در مرور عاقبت کسانی که دست به چینن کاری می‌زنند بسیار هشدار می‌دهد و نمونه‌هایی را ذکر می‌کند و شدت گرفتاری و رنج آنها را کاملاً به تصویر می‌کشد با این شیوه به هدف خود، که هدایت و ارشاد و عترت‌آموزی از سرگذشت دیگران است، به بهترین شکل دست می‌یابد.

متأسفانه برخی از رسانه‌های خبری با پیروی از دستورالعمل «خبر بد خبر خوب است» اولاً در پی خبرهای بد بوده و خواسته یا ناخواسته اشاعه‌گر فحشا هستند؛ ثانیاً روش آنها در گزارش خبر هم ضداخلاقی و دینی است، بارها دیده شده که ماجراهی قتل، تجاوز، اعتیاد، دزدی، ... موبیه می‌ذکر می‌شود، به گونه‌ای که خواننده یا شوننده می‌تواند، کاملاً صحنه ماجرا را تصور کند. اما در مرور مرتکبین این کارها یا اصلاً توضیحی داده نمی‌شود یا بسیار کوتاه و سطحی از آن عبور می‌شود. (فتحعلی، ۱۳۷۵: ۲۷ - ۲۹)

۳. اصل عدالت

مفهوم مقابل ظلم، عدالت است که در حوزه روابط اجتماعی به معنای فضیلی میان دو رذیلت ظلم و انظام به کار می‌رود. (علیزاده، ۱۳۹۰: ۲۲۲) عدل، میزان خداوند در میان مردم است که آن را قرار داده تا حق بريا داشته شود. (آمدی، ۱۴۱۰: ۲۲۴) مفهوم عدالت، تعین حدود و حقوق است. استاد مطهری در زمینه عدالت معتقد است:

عدالت مقدس‌ترین مقدسات بشر است. لااقل در مقدسات اجتماعی از قبیل آزادی، دموکراسی، مساوات از همه مقدس‌تر است زیرا تأمین‌کننده همه آنهاست. بشر همیشه عدالت را آرزو کرده و نسبت به ستمگری، ابراز تنفر کرده است، انبیا همواره به دنبال این بوده‌اند که انسان را چنان سازند که عدالت را ایده و آرمان خود قرار دهد و مؤمن به عدالت شود. (مطهری، ۱۳۸۷: ۱ / ۵۴)

آیات قرآن کریم هم هدف انبیا را دعوت به خدا و حاکمیت او و دیگری برقرار ساختن عدالت در میان مردم دانسته چنانچه می‌فرماید: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا بِأَيْمَنَاتٍ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُولُ النَّاسُ بِالْقِسْطِ». (حدید / ۲۵) طبق این آیه شریفه و آیات مشابه خداوند عدالت را از طریق قانون‌گذاری و ارسال پیامبران برای مردم ایجاد می‌کند. قوانینی که برای افراد جامعه هم ایجاد حق می‌کند و هم مسئولیت، طبق آموزه‌های اسلامی، اصل عدالت و مساوات اقتضا می‌کند فرصت‌ها و امکانات بهصورت برابر برای همه افراد جامه ایجاد و تأمین شود که این مسئله یکی از اصول بنیادی و معیار و مقیاسی اصلی و کارآمد در نظام سیاسی اسلام است.

تعهدات و تکالیفی که در قالب قوانین بر دوش افراد و نهادهای مختلف گذاشته می‌شود موجب پیدایش حقی نسبت به کسانی می‌شود که از این تکالیف و مسئولیت‌ها بهره‌مند می‌شوند. از آنجاکه در متن قانون، اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی جامعه از اخبار و اطلاعات به عهده رسانه‌های گروهی نهاده شده است و حکومت موظف به خودداری از ایجاد ممانعت در گردش آزادانه اطلاعات گردیده، برای شهروندان حق تولید می‌شود که برپایه آن نمی‌توان ایشان را از دستیابی به اطلاعات محروم کرد. (فخارطوسی، ۱۳۸۵: ۷۱)

از آنجاکه در قانون، آگاهی یافتن از اخبار حق شهروندان شمرده شده از این‌رو اصل اخلاقی عدالت اقتضا می‌کند کسانی که متصدی و متکفل اطلاع‌رسانی هستند و با پذیرش این تعهد، تکلیف عرضه اخبار و اطلاعات را پذیرفته‌اند به شایستگی در اختیار مردم قرار داده و اخبار و اطلاعات مورد نیاز آنان را منتشر نمایند. امام موسی کاظم^ع در رهنمودی، حقی را که مردم، بر گردن رسانه‌ها دارند را این‌گونه بیان می‌فرمایند: «إِنَّ مِنْ وَاجِبِ حَقٍّ أُخْرِكَ أَنَّ لَا تَكُنْمَ شَيْئًا تَنْفَعُ بِهِ لَأَمْرٍ دُنْيَا وَآخِرَةٍ» (کلینی، ۱۴۰۷: ۸ / ۱۲۶) از جمله حقوق برادر مؤمن تو این است که او را از آنچه به مصلحت امر دنیا و آخرتش است آماده کنی و - اخبار و اطلاعات مفید را - از او نپوشانی.

۴. اصل آزادی

در اندیشه اسلامی، آزادی یک اصل اساسی دینی و یک خرورت حقیقی برای انسان و نیز یک لزوم در ارتباطات و فعالیت‌های اجتماعی است. بدیهی است آزادی در نظام‌های سکولار یا نظام‌هایی که کمال مطلوب انسان را در سعادت این جهان دنبال می‌کنند با اسلام متفاوت است. (سلطانی، ۱۳۹۱: ۱۲۶) در اسلام، آزادی جزء جدانشدنی از رویکرد دینی به کرامت انسان محسوب می‌شود. خداوند به انسان کرامت بخشیده و این کرامت اقتضای آزادی برای انسان دارد و این انسان است که سعادت و شقاوت را بر می‌گزیند. «إِنَّ هَدَيَتَنَا السَّبِيلُ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كُفُورًا». (انسان / ۳)

رسولان الهی هم به عنوان هدایتگران بشر به‌سوی سعادت هیچ‌گاه مردم را مجبور به پذیرش حق نمی‌کنند و خداوند هم اجازه چنین کاری را به آنان نداده است. چنانچه می‌فرماید: «فَذَكَرَ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِ بِمَصْبِطٍ» (غاشیه / ۲۲ - ۲۱) و یا می‌فرماید: «إِنَّ شَانَ نَنْزِلُ عَلَيْهِم مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَغْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ»؛ اگر قرار باشد کسی به انتخاب مجبور شود خود خداوند می‌تواند گردن‌های همه را در مقابل حق خاضع کند. (شعراء / ۴)

بلکه کاری که پیامبران الهی وظیفه دارند زمینه‌سازی برای انتخاب شایسته آنان است اینکه با اطلاعات و اخبار در اختیار آنان قرار گیرد و خود آنها با آزادی کامل راه مناسب را انتخاب کنند. رسالتی که رسانه‌ها و خبرگزاری‌ها به دوش دارند همین مسئله است.

لازمه اصل آزادی شناخت و به کارگیری دو معیار اصلی است که عبارت است از: ۱. عدم پوشاندن و کتمان حق؛ ۲. فراهم نمودن زمینه انتخاب شایسته برای مخاطبین با اطلاع‌رسانی جامع، صحیح و دقیق.

در چندین آیه قرآن کریم خداوند متعال از کتمان حق نمی‌می‌فرماید، از جمله می‌فرماید: «وَ لَا تَلِيسوا الحقَّ بِالباطلِ وَ تَكْتُمُوا الحقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (بقره / ۴۲) این آیه درمورد نهی از کتمان یک خبر خاص - به پیامبری رسیدن رسول اسلام^ع وارد شده است - (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱ / ۲۱۱) اما جمله «وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» وجه من نوعیت را معلل می‌سازد. یعنی این طور استفاده می‌شود که پوشاندن و کتمان آگاهانه حق به طور کلی ممنوع است و تعلیق حکم به وصف، اشعار به علیت دارد و یا حداقل حیثیت از آن قابل استفاده است. (فخارطوسی، ۱۳۸۵: ۶۶)

علامه فضل الله با توجه به یکی دیگر از آیات قرآن درمورد نهی از پوشاندن حق، می‌گوید: انسان صاحب معرفت در اسلام وظیفه دارد محتوای معرفت خود را به اطلاع مردم که در باورها، مسائل، و کارهای عمومی خود به آن نیاز دارند، برساند. نمی‌تواند این امور را از مردم بپوشاند زیرا در این صورت آنان از هدایت از هدایت آن از هدایت که همه هدف انبیاست، دور می‌شوند خداوند می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ يَلْعَنُهُمُ الظَّالِمُونَ» (بقره / ۱۵۹)

مفهوم در این آیه به باور و تشریع اشاره دارد، اما موضوع تنها به آن منحصر نمی‌شود بلکه همه حق را در اجزای گوناگون آن، مانند مسائل مختلف مربوط به عقیده و شریعت در زندگی انسان دربرمی‌گیرد. و این همان چیزی است که در

حدیث مشهور ملاحظه می‌کنیم که فرمود: هرگاه بدعتها سربرآورند، دانشمند باید دانش خود را آشکار کند و اگر چنین نکرد لعنت خدا بر او باد. (ابن بابویه، ۱: ۱۳۷۸ / ۱۱۳)

آنچه از واژه بدع (بدعتها) در می‌باییم این است که انسان، در تکاپوی اندیشه و عمل خود از حق دور شود، چنان‌که با مفهوم حق در اسلام و زندگی سازگاری نداشته باشد. ستمگران به ستمی جامه عدل پوشانند، بدی، خوبی قلمداد شود، باطل حق پنداشته شود و درنتیجه اوصاف واقعی مسائل واژگون شود. دعوت‌کننده ناجار می‌شود تکاپوی دعوت خود را در میان مردم آغاز کند. در چنین شرایطی اطلاع‌رسانی باید با استفاده از مؤلفه‌های سیاسی، اجتماعی، امنیتی زندگی مردم صورت گیرد تا همه از گمراهی دور شوند، مفاهیم و تصویرشان تصحیح شود، و به عرصه‌های هدایت و درستی رهنمون شوند.

(فضل الله، ۱۳۸۲: ۶۳)

نکته قابل توجه این است که حق به معنای کلام مطابق با واقع که از کتمان آن نهی شده، مفهومی است که بر اخبار صادق منطبق است و ملاک مطابقت نیز واقعیت خارجی است. بنابراین اخبار صادق و مطابق با واقع مشمول عنوان حق شمرده می‌شود و کتمان آنها نهی شده است. بنابراین هرگاه انسان بر اطلاعات و اخباری آگاه باشد کتمان آن منمنع است. ممکن است این اشکال مطرح شود که برای اساس گفتن و نشر همه اخبار و اطلاعات بر همه اشخاص لازم است! در پاسخ می‌گوییم خطاب نهی متوجه کسانی است که کتمان آنها دارای تأثیر می‌باشد و چنان‌که از شأن نزول آیات مذکور هم چنین قیدی بر می‌آید. بنابراین افراد یا نهادهای متنکل اطلاع‌رسانی عمومی، مشمول این تکلیف هستند. (فخارطوسی، ۱۳۸۵: ۶۴)

یکی از دلایل دیگر بر لزوم اطلاع‌رسانی و حق مردم در دستیابی به اطلاعات این است که انسان برای دستیابی به زندگی بهتر، انتخاب راه مناسب‌تر فعالیت در صحنه اجتماع و پرداختن آگاهانه‌تر به مسئولیت‌های فردی و اجتماعی باید همواره در جریان حوادث و واقعیتی که در دنیای اطراف او روی می‌دهد قرار داشته باشد. (انارکی، ۱۳۸۰: ۱۹۸)

ارائه اطلاعات و اخبار درست، مردم را با واقعیت‌های جامعه و محیط پیرامون خویش آشنا می‌سازد و این اطلاعات گوناگون

سبب می‌شود که مردم با کنار هم گذاشت اطلاعات مختلف به قضایت درست پیراذاند، و راه صحیح را در زندگی برگزینند. خداوند

در قرآن می‌فرماید: «يَقِيرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ إِلَقْ فَيَتَبَعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ أَوْ لِيَكُمْ أُولُوا الْأَلْيَابِ». (زمیر / ۱۸)

در این آیه، هدایت الهی ویژه کسانی شمرده شده که سخنان مختلف را می‌شنوند و بهترین را انتخاب می‌کنند. خداوند ایشان را بر این امر می‌ستاید. بنابراین کسانی که زمینه این امر پسندیده و مقدمات ضروری آن را به قصد تحقق این امر مطلوب فراهم می‌کنند نیز مورد تحسین و ستایش خداوند خواهند بود. برهمین اساس نهادهای مسؤول که اخبار و اطلاعات مختلف را که در انتخاب و رأی مخاطبان مؤثر است به ایشان منتقل می‌کنند، و این اطلاعات را در معرض دید و شنید آنان قرار می‌دهند از سوی خداوند تحسین شده اند. شاهد برداشت پیش‌گفته این است یک تفسیر عامی وجود دارد که برپایه آن کلمه قول در آیه شریفه اختصاص به مطالب عقیدتی و براهین اثبات‌کننده مذهب ندارد. بلکه مقصود هر سخن و مطلبی است که از سوی گویندگان بهمنظور پیروی دیگران صادر می‌شود. (فخارطوسی، ۱۳۸۵: ۶۷) مرحوم طبرسی در تفسیر این آیه می‌نویسد: «منظور از «يَسْتَمِعُونَ إِلَقْ فَيَتَبَعُونَ أَحْسَنَهُ» سزاوارترین این سخنان در قبول و عمل است». (طبرسی، ۱۳۷۲: ۸ / ۷۷۰)

از طرف دیگر اگر مردم نسبت به پدیده‌ها و موضوعات آگاهی و اطلاع دادشته باشند نسبت به آن قدرت انتخاب نخواهند داشت و بلکه در برابر آن موضع خواهند گرفت. حضرت علیؑ می‌فرمایند: «النَّاسُ أَعْذَاءُ مَا جَهَلُوا» (شیرف الرضی، ۱۴۱۴: ۵۰۱) مردم دشمنان آنچه هستند که نمی‌دانند. بهمین سبب است که خداوند ایمان و اعتقاد از روی کراحت را مفید نمی‌داند و از آن نهی می‌کند. (یونس / ۹۹)

۵. اصل امر به معروف و نهی از منکر

پنجمین اصل هدایت‌کننده فعالیت‌های رسانه‌ای در نظام ارتباطی اسلام اصل امر به معروف و نهی از منکر است این اصل به صورت یک دکترین و منشور مسئولیت فردی و اجتماعی مطرح است در این اصل اعتقاد به مسئولیت فردی و اجتماعی در آماده ساختن افراد جامعه در پذیرفتن حکام اسلامی و عمل به آنها و درنتیجه نشر معروف و عدم شیوع منکر وجود دارد. این اصل مسئولیت هدایت‌گری را مسلمانان گوشزد می‌کند ضمن اینکه افراد مسئول و صاحبان قدرت و رسانه مسئولیت ویژه‌ای دارند. (سلطانی، ۱۳۹۱: ۱۳۱)

امر به معروف و نهی از منکر یکی از واجبات بسیار مؤکد در اسلام است و برخی روایات همه نیکی‌ها را در مقابل امر به معروف و نهی از منکر مثل قطه‌ای در مقابل دریا دانسته‌اند. (شیرف الرضی، ۱۴۰۶: ۷۲۱)

رسانه یکی از وسائل بزرگ امر به معروف و نهی از منکر در جامعه اسلامی است. طبق این اصل رسانه‌ها در جامعه اسلامی باید مسئولیت نگهبانی جامعه را برداش بگیرند و با هوشیاری، اطلاعات لازم درمورد معروف – یعنی آنچه با معیارهای جامعه اسلامی سازگار است – را ارائه کرده و از آن حمایت کند و منکر را – یعنی آنچه را که مغایر معیارهای جامعه اسلامی است – مشخص سازد و با آن مخالفت ورزند. (شیخ، ۱۳۷۵: ۲۷) لازمه رعایت این اصل شناخت صحیح متصدیان خبر و رسانه از معروف‌ها، چگونگی معرفی و نشر آنها و نیز شناخت و رد منکرات و آسیب‌های اخلاقی و چگونگی اطلاع‌رسانی (بدون تبعات نشر و ارتکاب به اشاعه فحشا) برای جلوگیری از آنهاست. مسئله‌ای که متأسفانه یا دچار سانسور شده و یا به حد افراطی و آسیب‌زا به آن پرداخته می‌شود.

باید گفت هر فرد به عنوان جزئی از جامعه باید بداند که جامعه با چه مضلات فرهنگی و اخلاقی روبروست، تا در حد توان در جهت رفع این آسیب‌ها اقدام کند. مثلاً این که آمار مصرف مواد مخدر چقدر است؟ آمار طلاق به چه اندازه‌ای است؟ و ... چراکه اگر اینها از مردم مخفی بماند تنها به حفظ امنیت کمک نمی‌شود بلکه امنیت ملی و فرهنگی به خطر خواهد افتاد. وقتی والدین از آسیب‌های اجتماعی مطلع نباشند برنامه‌ای هم برای حفظ و جلوگیری از تأثیر آن بر فرزندان خود نخواهند گرفت. مسئله‌ای که متأسفانه در بسیاری از موارد آسیب‌های اجتماعی به ویژه از طرف رسانه‌های حاکمیتی بنا به توجیهاتی به مردم گفته نمی‌شود.

۶. اصل جهاد و استکبارستیزی

مفهوم جهاد و مبارزه با استکبار اصلی اساسی در مضماین دینی است که در کنار توحید ذکر شده و همه رسولان الهی در هر قومی مأمور به این توحید و مبارزه با طاغوت و استکبار بودند خداوند می‌فرماید: «وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا مِنْهُمْ أَنْ أَعْبُدُوا اللَّهَ وَإِجْتَبَيْنَا الطَّاغُوتَ» (نحل / ۳۶) و باید گفت توحید بدون مبارزه با طاغوت که مصدق عینی شرک هستند بهیچ وجه کامل نخواهد بود و مقتضای توحید عملی نفی طاغوت است.

از آن‌رو که یکی از اهداف اساسی پیامبران الهی زمینه‌سازی برای تعالی و سعادت انسان بوده وجود روایه استکباری بهویژه در افراد اثرگذار مانع رشد و تعالی دیگران است قران کریم در موارد بسیاری از مفسدان یاد کرده و آنها را با روحیه استکباری توصیف نموده است. چنانچه درباره فرعون می‌فرماید: «وَاسْتَكْبِرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرِجِّعُونَ». (قصص / ۳۹)

رسانه خبری برای ایفای نقش هدایت‌گری باید این اصل اساسی را رعایات کند و مقابل مستکبرین و طاغوت‌هایی که سد راه هدایت مردم شده‌اند مجاهده‌نامه بایستد. چراکه قلمرو جهاد و مبارزه در بینش اسلامی تنها به میدان جنگ با مستکبرین و دشمنان خدا در مزه‌های غرفایی محدود نمی‌شود بلکه حوزه‌های فرهنگی، رسانه‌ای و خبری را نیز دربرمی‌گیرد که امروزه از آن تعبیر به جنگ رایانه‌ای می‌شود. (سلطانی، ۱۳۹۱: ۱۲۲)

مقام معظم رهبری در این رابطه می‌فرماید:

امروز مهم‌ترین ایار جنگ بین قدرت‌ها در دنیا رسانه است و امروز حتی قدرت‌های بزرگ هم با رسانه‌ها دارند کار می‌کنند. امروز تأثیر رسانه‌ها و تلویزیون‌ها و هنرها و این شبکه‌های عظیم اطلاع‌رسانی از سلاح و از موشک و از بمب اتم بیشتر است. امروز دنیا، یک چنین دنیابی است. روزی‌روز هم دارند این میدان را گسترش می‌دهند. امروز آرایش رسانه‌ای و فرهنگی که در مقابل جمهوری اسلامی قرار دارد، بسیار آرایش پیچیده، متنوع، متکثر، کارآمد، فنی و پیشرفته است. (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۳: ۲۵)

نتیجه

از مباحث ارائه شده این طور نتیجه گرفته می‌شود که از نظر اخلاق اسلامی رسالت اصلی و حاکم بر رسانه‌های خبری هدایت‌گری است از این‌رو اخبار قبل از انتشار باید توسط افراد شایسته و متقی و دارای قدرت فهم و استنباط با استفاده از

اصول اخلاقی حاکم بر خبرسازی دروازه‌بانی شود و طبق این اصول، تصمیم بر انتشار اخبار و چگونگی آن و یا عدم آن اتخاذ شود. تعارضات اخلاقی نیز به واسطه این اصول حل شود تا اخباری که از رسانه‌ها منتشر می‌شود اخباری مطابق با اصول و موازین اخلاقی باشد.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، ۱۳۷۸ ق، عيون اخبار الرضا علیه السلام، تهران، جهان.
۳. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، ۱۳۶۳، تحف العقول، مصحح علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.
۴. اسلامی اردکانی، سید حسن، ۱۳۸۷، دروغ مصلحت آمیز، قم، دفتر تبلیغات حوزه علمیه.
۵. امام خمینی، سید روح الله، ۱۳۷۰، صحیفه نور، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۶. انار کی، داوود، ۱۳۸۰، «نقش رسانه‌های گروهی در اطلاع رسانی و عوامل بی‌اعتمادی مخاطب نسبت به خبر»، پژوهش و سنجش، ش ۲۷، تهران، مرکز تحقیقات صداوسیما.
۷. برقی، احمد بن محمد بن خالد، ۱۳۷۱ ق، المحسن، قم، بی‌نا، چاپ دوم.
۸. پویا، علیرضا، ۱۳۸۴، خبر و خبرسازی در قرآن کریم، تهران، دانشکده صداوسیما.
۹. تقدیری، محمد، ۱۳۷۵، «آسیب‌شناسی ارتباطات»، مجموعه مقالات رویکرد اخلاقی در رسانه‌ها، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
۱۰. تمییز آمدی، عبدالواحد، ۱۴۱۰ ق، غیرالحکم و درالحکم، ترجمه سید مهدی رجایی، قم، دارالكتب اسلامی.
۱۱. جبلی پیمان، ۱۳۸۳، «اخلاق حرفه‌ای خبر در اسلام»، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام، ش ۲۱، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۱۲. حر عاملی، محمد بن حسن، ۱۴۰۹ ق، وسائل الشیعه، قم، موسسه آل الیت.
۱۳. حسینی زبیدی، ۱۴۱۴ ق، تاج العروس من جواهر القاموس، محمد مرتضی و علی هلالی، بیروت، دارالفکر.
۱۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ ق، مفردات الفاظ القرآن، صفوان عدنان داوودی، بیروت، دارالقلم.
۱۵. سعیدی مهر، محمد، ۱۳۷۵، «حق‌مداری در عرصه مطبوعات از دیدگاه امام علی علیه السلام»، مجموعه مقالات رویکرد اخلاقی در رسانه‌ها، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
۱۶. سلطانی، مجتبی، ۱۳۹۱، بررسی انتقادی ارزش‌های خبری براساس مبانی معرفتی اسلام، پایان نامه دانشگاه باقر العلوم علیه السلام.
۱۷. شریف الرضی، محمد بن حسین، ۱۴۰۶ ق، ترجمه نهج البلاغه، محمد دشتی، قم، مشهور.
۱۸. شریف الرضی، محمد بن حسین، ۱۴۱۴ ق، نهج البلاغه، صحیح صالح، قم، هجرت.
۱۹. شکرخواه، یونس، ۱۳۸۰، «خبر، رسانه‌های خبری و کنترل دروازه‌ها»، پژوهش و سنجش، ش ۲۷، تهران، مرکز تحقیقات صداوسیما.
۲۰. شکرخواه، یونس، ۱۳۸۱، خبر، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج ۷.
۲۱. شیخ، مغیث الدین، ۱۳۷۵، «چارچوب اسلامی اخلاق رسانه‌ای، مسائل و چالش‌ها»، رسانه، ش ۲۷، تهران، مرکز گسترش آموزش رسانه‌ها.
۲۲. طباطبایی، محمد حسین، ۱۳۷۴، ترجمه تفسیرالمیزان، سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه.
۲۳. طرسی، فضل بن حسن، ۱۳۷۲، مجمع البيان فی تفسیر القرآن، تهران، ناصرخسرو.
۲۴. عباسی، حجت‌الله، ۱۳۸۸، خبر تلویزیونی، تهران، دانشکده صداوسیما.
۲۵. علوی بروجردی، مهدخت، ۱۳۷۲، «نگاهی به نقش دروازه‌بانی در شکل‌گیری و انتقال خبر»، رسانه، ش ۱۳، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۲۶. علیزاده، مهدی و جمعی از نویسندها، ۱۳۹۰، اخلاق اسلامی مبانی و مفاهیم، قم، دفتر نشر معارف.

۲۷. فتحعلی، محمود، ۱۳۷۵، «اخلاق خبررسانی قرآن»، مجموعه مقالات رویکرد اخلاقی در رسانه‌ها، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
۲۸. فخارطوسی، جواد، ۱۳۸۵، پژوهشی فقهی در خبر و خبرگزاری، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۲۹. فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۰۹ق، کتاب العین، قم، هجرت.
۳۰. فضل‌الله، محمدحسین، ۱۳۸۲، «جستاری در ویژگی‌های عمومی اطلاع‌رسانی»، ترجمه احسان قرنی، پژوهش و سنجش، ش ۳۵، تهران، مرکز تحقیقات صداوسیما.
۳۱. فیومی، احمد ابن محمد، ۱۴۱۴ق، المصباح المنیر، قم، دارالهجره.
۳۲. قاع، احمدعلی، ۱۳۸۲، «بررسی دیدگاه فقهی در مورد پیام‌های گمراه‌کننده»، پژوهش و سنجش، ش ۳۵، تهران، مرکز تحقیقات صداوسیما.
۳۳. کلینی محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷ق، الکافی، علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب اسلامیه.
۳۴. مطهری، مرتضی، ۱۳۸۴، مجموعه آثار، (فلسفه اخلاق)، تهران، صدرا.
۳۵. مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰، نرم‌افزار حدیث ولايت، مجموعه رهنماههای مقام معظم رهبری از شهریور ۱۳۶۶ تا آذر ۱۳۹۰، قم، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
۳۶. مکتبی سید محمد، ۱۳۸۴، خبر و اخلاق خبرنگاری، قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما.
۳۷. مولانا، حمید، ۱۳۸۲، «رسانه‌های ارتباطی در جهان اسلام»، پژوهش و سنجش، ش ۳۵، تهران، مرکز تحقیقات صداوسیما.